

Giorgio
Agamben

ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΕΞΑΙΡΕΣΗΣ

Όταν η «έκτακτη ανάγκη» μετατρέπει την εξαίρεση σε κανόνα

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΜΑΡΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ

CIVITAS

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ

GIORGIO AGAMBEN

ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΕΞΑΙΡΕΣΗΣ

Μετάφραση

ΜΑΡΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως άνευ γραπτής αδείας του εκδότη η κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Εκδόσεις Πατάκη – Θεωρητικές επιστήμες

Σειρά: Civitas - Δοκίμια πολιτικής θεωρίας και επιστήμης

Διευθυντής σειράς: Χάρης Βλαβιανός

Giorgio Agamben, *Κατάσταση εξάιρεσης*

Τίτλος πρωτοτύπου: Giorgio Agamben, *Stouto di eccezione*,

Μετάφραση: Μαρία Οικονομίδου

Υπεύθυνη εκδοτικού τμήματος: Βασιλική Γιαννέλη

Διόρθωση: Γιώργος Κασαπίδης

Σελιδοποίηση: Παναγιώτης Βογιατζάκης

Φιλμ - μοντάζ: Μαρία Ποινού-Ρένεση

Copyright © 2003 by Giorgio Agamben.

Origibally published in 2003 by Bollati Boringhieri editore, Torino.

Copyright © Σ. Πατάκης Α.Ε. (Εκδόσεις Πατάκη), Ιούνιος 2006

Πρώτη έκδοση στην ελληνική γλώσσα από τις Εκδόσεις Πατάκη,

Αθήνα, Νοέμβριος 2007

Κ.Ε.Τ. 4684 Κ.Ε.Π. 999/07

ISBN 978-960-16-2508-9

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ

ΒΑΛΤΕΤΕΙΟΥ 14, 106 80 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 36.38.362 - 36.45.236, Fax: 36.28.950
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 38.31.078
ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΗΜΑ: Ν. ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΟΥ 122, ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, 563 34,
ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15, Fax: 2310.70.63.55

Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

Περιεχόμενα

1. Η κατάσταση εξαίρεσης ως παράδειγμα διακυβέρνησης	11
2. Ισχύς νόμου	59
3. <i>Iustitium</i>	73
4. Γιγαντομαχία γύρω από ένα κενό	91
5. Γιορτή, πένθος, ανομία	111
6. <i>Auctoritas</i> και <i>potestas</i>	127
Βιβλιογραφικές αναφορές	153

Κατάσταση εξαίρεσης

*Quare siletis juristæ in munere vestro?*¹

¹ Η ιστορία της φράσης αυτής είναι μακρά. Το 1558 ο Αλμπερίκο Τζεντίλι (Alberico Gentili), ένας από τους θεμελιωτές του διεθνούς δικαίου, στο πλαίσιο μιας συζήτησης για τον πόλεμο, στο βιβλίο του *De iure belli libri tres*, αναφωνεί: *Silete theologî in munere alieno*, προστάζει δηλαδή τους θεολόγους, σε μια εποχή που οι εκκλησίες ήταν πλέον ανίκανες να διασφαλίσουν την ειρήνη στην Ευρώπη, να πάψουν να αποφασίζουν για πράγματα που δεν τους αφορούσαν και να παραδώσουν τα ηνία στους νομομαθείς. Αρχίζει έτσι η διαδικασία εκκοσμίκευσης των ευρωπαϊκών κρατών, εγκαινιάζεται η σύγχρονη εποχή της λογικής και του δικαίου και θεμελιώνονται τα ανθρώπινα δικαιώματα, τα συντάγματα και το διεθνές δίκαιο. Αλλά και το 1946, με αφορμή πάντα τον πόλεμο, ένας από τους τελευταίους λάτρεις του ευρωπαϊκού δημοσίου δικαίου, ο Καρλ Σμιτ, έρχεται με τη σειρά του να αναφωνήσει: *Silete iurisconsulti in munere alieno*, σωπάστε, νομομαθείς, πέρασε πια η εποχή του δικαίου, τώρα αποφασίζουν οι τεχνοκράτες που βρίσκονται στην υπηρεσία των ισχυρών και των προπετών. Έτσι και ο Τζιόρτζιο Αγκάμπεν, αναλογιζόμενος την κατάσταση της σύγχρονης πλανητικής πολιτικής κοινωνίας, αντιστρέφει τη γνωστή φράση και αναφωνεί: Γιατί εσείς οι νομομαθείς σωπαίνετε για όσα σας αφορούν; (Σ.τ.Μ.)

1 Η κατάσταση εξαίρεσης ως παράδειγμα διακυβέρνησης

1.1. Η ΟΥΣΙΩΔΗΣ συνάφεια μεταξύ της κατάστασης εξαίρεσης και της κυριαρχίας ορίστηκε από τον Καρλ Σμιτ (Carl Schmitt) στην *Πολιτική θεολογία* (1922). Ωστόσο, παρότι ο περίφημος ορισμός του για τον κυρίαρχο ως αυτός που «αποφασίζει για την κατάσταση έκτακτης ανάγκης» (εξαίρεσης)² σχολιάστηκε και συζητήθηκε ευρέως, ακόμη και σήμερα λείπει από το δημόσιο δίκαιο μια θεωρία για την κατάσταση εξαίρεσης, ενώ οι νομομαθείς και οι δημοσιολόγοι δίνουν την εντύπωση ότι θεωρούν το ζήτημα μάλλον ως *quaestio facti*³ παρά ως γνήσιο νομικό πρόβλημα. Η νομιμότητα μιας τέτοιας θεωρίας απορρίπτεται από τους συγγραφείς που, ανατρέχοντας στο αρχαίο απόφθεγμα, σύμφωνα με το οποίο *necessitas legem non habet*⁴, διαβεβαιώνουν ότι όχι μόνο η κατάσταση έκτακτου ανάγκης, πάνω στην οποία βασίζεται η εξαίρεση, δεν μπορεί να λάβει νομική μορφή, αλλά και ότι απαντούν δυσκολίες ακόμη και στον προσδιορισμό του όρου, καθώς ακροβατεί μεταξύ πολιτικής και δικαίου. Πράγματι, σύμφω-

² Καρλ Σμιτ, *Πολιτική θεολογία*. Τέσσερα κεφάλαια γύρω από τη διδασκαλία περί κυριαρχίας, μετάφραση-σημειώσεις-επιλεγόμενα: Παναγιώτης Κονδύλης, εκδ. Λεβιάθαν, 1994, σ. 17. (Σ.τ.Μ.)

³ Ζήτημα που αφορά το γεγονός. (Σ.τ.Μ.)

⁴ Η ανάγκη νόμους δε γνωρίζει. (Σ.τ.Μ)

να με μια διαδεδομένη άποψη, η κατάσταση εξαίρεσης αποτελεί «σημείο ανισοροπίας ανάμεσα στο δημόσιο δίκαιο και στο πολιτικό γεγονός» (Saint-Bonnet, 2001, σ. 28) που —όπως ο εμφύλιος πόλεμος, η εξέγερση και η αντίσταση— τοποθετείται σε μια «αμφιλεγόμενη, δυσδιάκριτη ζώνη, στην τομή του νομικού με το πολιτικό στοιχείο» (Fontana, 1999, σ. 16). Έτσι, το ζήτημα των ορίων προβάλλει πιο επιτακτικό: αν τα έκτακτα μέτρα είναι ο καρπός των περιόδων πολιτικής κρίσης και, ως τέτοια, γίνονται αντιληπτά στο πολιτικό πεδίο, όχι όμως και στο νομικο-συνταγματικό (De Martino, 1973, σ. 320), τότε περιέρχονται στην παράδοξη κατάσταση των νομικών μέτρων που δεν μπορούν να γίνουν κατανοητά στο επίπεδο του δικαίου και η κατάσταση εξαίρεσης παρουσιάζεται ως η νόμιμη μορφή αυτού που δε δύναται να έχει νόμιμη μορφή. Από την άλλη πλευρά, αν η εξαίρεση είναι ο αρχετυπικός μηχανισμός μέσω του οποίου το δίκαιο αναφέρεται στη ζωή και την εμπερικλείει μέσω της ίδιας του της αναστολής, τότε μια θεωρία για την κατάσταση εξαίρεσης είναι προαπαιτούμενη συνθήκη για να ορίσουμε τη σχέση που συνδέει και, συγχρόνως, εγκαταλείπει τον άνθρωπο στο δίκαιο.

Η παρούσα έρευνα προτίθεται να εξετάσει αυτό το ουδέτερο έδαφος ανάμεσα στο δημόσιο δίκαιο και στο πολιτικό γεγονός, ανάμεσα στην έννομη τάξη και στη ζωή. Μόνο αν μετακινηθεί ο πέπλος που καλύπτει ετούτη τη δυσδιάκριτη ζώνη, θα μπορέσουμε να προσεγγίσουμε και να κατανοήσουμε όσα διακυβεύονται λόγω της διαφοράς —ή της υποτιθέμενης διαφοράς— μεταξύ του πολιτικού και του νομικού, του δίκαιου και του ανθρώπου. Και ίσως μόνο τότε θα είναι δυνατόν να απαντήσουμε στο ερώτημα που δεν παύει να αντηχεί στην ιστορία της δυτικής πολιτικής: Τι σημαίνει δρω πολιτικά;

1.2. Ανάμεσα στα στοιχεία που δυσχεραίνουν τον ορισμό της κατάστασης εξάιρεσης συγκαταλέγεται ασφαλώς και η στενή σχέση που διατηρεί με τον εμφύλιο πόλεμο, την εξέγερση και την αντίσταση. Εφόσον ο εμφύλιος πόλεμος είναι το αντίθετο της κανονικής κατάστασης, εντάσσεται σε μια ζώνη απροσδιοριστίας σε σχέση με την κατάσταση εξάιρεσης, που είναι η άμεση απάντηση της κρατικής εξουσίας στις πιο ακραίες εσωτερικές συγκρούσεις. Έτσι, κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα, στάθηκε δυνατόν να παρακολουθήσουμε ένα παράδοξο φαινόμενο, που εύστοχα προσδιορίστηκε ως «κατά νόμον εμφύλιος πόλεμος» (Schnur, 1983). Ας πάρουμε την περίπτωση του ναζιστικού κράτους. Αμέσως μόλις ο Χίτλερ (Hitler) κατέλαβε την εξουσία (ή, για να ακριβολογούμε, μόλις του παραδόθηκε η εξουσία), εξέδωσε στις 28 Φεβρουαρίου το Διάταγμα για την προστασία του λαού και του κράτους, το οποίο ανέστειλλε τα άρθρα του Συντάγματος της Βαϊμάρης που αφορούσαν τις ατομικές ελευθερίες. Το διάταγμα δεν ανακλήθηκε ποτέ, με αποτέλεσμα όλο το Γ' Ράιχ να μπορεί να θεωρηθεί, από νομικής άποψης, ως μια κατάσταση εξάιρεσης που διήρκεσε δώδεκα χρόνια. Υπό αυτή την έννοια, ο σύγχρονος ολοκληρωτισμός μπορεί να οριστεί ως η θέσμιση, μέσω της κατάστασης εξάιρεσης, ενός κατά νόμον εμφυλίου πολέμου που επιτρέπει τη φυσική εξόντωση όχι μόνο των πολιτικών αντιπάλων, αλλά και ολόκληρων κατηγοριών πολιτών που για κάποιο λόγο δίνουν την εντύπωση ότι δεν μπορούν να ενσωματωθούν στο πολιτικό σύστημα. Έκτοτε, η σκόπιμη διαμόρφωση μιας διαρκούς κατάστασης εκτάκτου ανάγκης (παρότι, ενδεχομένως, δεν κηρύσσεται με την τεχνική έννοια του όρου) αναδείχθηκε σε μια από τις βασικότερες πρακτικές των σύγχρονων κρατών, ακόμα και των λεγόμενων δημοκρατικών.

Ενώπιον της προϊούσης εξέλιξης εκείνου που ορίστηκε

ως «παγκόσμιος εμφύλιος πόλεμος», η κατάσταση εξαίρεσης τείνει όλο και περισσότερο να παρουσιάζεται ως το κυρίαρχο παράδειγμα διακυβέρνησης στη σύγχρονη πολιτική. Ο μετασχηματισμός αυτός ενός προσωρινού και έκτακτου μέτρου σε τεχνική διακυβέρνησης απειλεί να μεταβάλει ριζικά — και έχει ήδη, εκ των πραγμάτων, αισθητά μεταβάλει— τη δομή και την έννοια της παραδοσιακής διάκρισης των συνταγματικών μορφών. Μάλιστα, σύμφωνα με αυτή την άποψη, η κατάσταση εξαίρεσης προβάλλει ως το κατώφλι της απροσδιοριστίας ανάμεσα στη δημοκρατία και στην απολυταρχία.

© Η έκφραση «παγκόσμιος εμφύλιος πόλεμος» κάνει την ίδια χρονιά (1961) την εμφάνισή της τόσο στο βιβλίο της Χάννα Άρεντ *Για την επανάσταση* όσο και στο *Η θεωρία του αντάρτη* του Καρλ Σμιτ. Αντίθετα, η διάκριση ανάμεσα στην «πραγματική κατάσταση εξαίρεσης» (*état de siège effectif*) και στην «πλασματική κατάσταση εξαίρεσης» (*état de siège fictif*) ανάγεται, όπως θα δούμε, στη γαλλική φιλολογία και έχει ήδη σαφώς αναπτυχθεί στο βιβλίο του Theodor Reinach: *De l'état de siège. Étude historique et juridique* (1885), από το οποίο έλκει την καταγωγή της η αντίθεση των Σμιτ και Μπένγιαμιν (Benjamin) για την πραγματική κατάσταση εξαίρεσης και την πλασματική κατάσταση εξαίρεσης. Η αγγλοσαξονική νομική επιστήμη προτιμά, υπό αυτή την έννοια, να κάνει λόγο για «επινοημένη έκτακτη ανάγκη» (*fancied emergency*). Οι ναζιστές νομικοί, από την πλευρά τους, μιλούσαν ανεπιφύλακτα για *gewollte Ausnahmezustand*, μια ηθελημένη κατάσταση εξαίρεσης, «με σκοπό την εγκαθίδρυση του εθνικοσοσιαλιστικού κράτους» Werner Spohr, στο Drobische και Wieland, 1993, σ. 28.⁵

⁵ Όπως θα γίνει αντιληπτό, πολλές σημαντικές παράγραφοι του βιβλίου αυτού εισάγονται με το άλεφ (©), το πρώτο γράμμα του εβραϊκού αλφαβήτου, το οποίο, σύμφωνα με την καμπαλιστική παράδοση, συμβολίζει το ον, το πνεύμα, τον άνθρωπο ή το Θεό, το καταληπτό αντικείμενο, τη μονάδα, τη μητέρα των αριθμών, την πρώτη ουσία. Τη διάκριση αυτή εφαρμόζει ο Τζ. Αγκάμπεν και

1.3. Η άμεσα βιοπολιτική σημασία της κατάστασης εξαίρεσης ως αρχετυπικής δομής στην οποία το δίκαιο εμπερικλείει το έμβιο ον μέσω της ίδιας του της αναστολής αναδεικνύεται σαφώς με τη στρατιωτική διαταγή (*military order*) που εξέδωσε ο πρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών στις 13 Νοεμβρίου 2001. Σύμφωνα με αυτή, νομιμοποιείται η «αόριστη κράτηση» (*indefinite detention*) και η παραπομπή σε δίκη από «στρατιωτικές επιτροπές» (*military commissions*) —για να μη συγχέονται με τα στρατοδικεία που προβλέπονται από το δίκαιο του πολέμου— των μη πολιτών οι οποίοι θεωρούνται ύποπτοι για συμμετοχή σε τρομοκρατικές ενέργειες.

Ήδη όμως η *Πατριωτική Νομοθετική Πράξη*, που είχε ψηφιστεί από τη Γερουσία στις 26 Οκτωβρίου 2001, επέτρεπε στον Γενικό Εισαγγελέα (*Attorney general*) να «θέτει υπό κράτηση» όποιον αλλοδαπό (*alien*) θεωρούνταν ύποπτος για ενέργειες που έθεταν σε κίνδυνο «την εθνική ασφάλεια των Ηνωμένων Πολιτειών»: αλλά μέσα σε επτά ημέρες ο αλλοδαπός αυτός έπρεπε είτε να απελαθεί είτε να κατηγορηθεί για παράβαση του νόμου περί μετανάστευσης ή για κάποιο άλλο αδίκημα. Η καινοτομία της «διαταγής» του προέδρου Μπους (Bush) έγκειται στο γεγονός ότι απογυμνώνει το άτομο από κάθε νομική υπόσταση, δημιουργώντας έτσι μια οντότητα που δεν μπορεί ούτε να κατονομαστεί ούτε να κατηγοριοποιηθεί νομικά. Οι Ταλιμπάν που συνελήφθησαν στο Αφγανιστάν όχι μόνο δεν απολαύουν της κατάστασης αιχμαλωσίας πολέμου που ορίζει η Συνθήκη της Γενεύης, αλλά ούτε καν αυτής του κατηγορούμενου για ένα οποιοδήποτε αδίκημα κατά τους αμερικανικούς νόμους. Ούτε αιχμάλωτοι ούτε κατηγορούμενοι, παρά απλοί κρατούμενοι (*detainees*), αποτελούν

στο έργο του *Homo sacer* — Κυρίαρχη εξουσία και γυμνή ζωή, μτφρ. Παναγιώτης Τσιαμούρας, εκδ. Scripta, Αθήνα 2005. (Σ.τ.Μ.)

αντικείμενο μιας εκ των πραγμάτων κυριαρχίας, μιας αόριστης κράτησης όχι μόνο με τη χρονική έννοια του όρου, αλλά και λόγω της φύσης της, εφόσον εκφεύγει τελείως του νόμου και του νομικού ελέγχου. Η μόνη δυνατή σύγκριση μπορεί να γίνει με τη νομική κατάσταση των εβραίων στα ναζιστικά στρατόπεδα συγκέντρωσης (*Lager*), οι οποίοι μαζί με την υπηκοότητα έχαναν και κάθε νομική ταυτότητα, τουλάχιστον όμως διατηρούσαν εκείνη του εβραίου. Όπως εύλογα έχει επισημάνει η Τζούντιθ Μπάτλερ (*Judith Butler*), για τον *detainee* του Γκουαντάναμο η γυμνή ζωή αγγίζει τη μέγιστη απροσδιοριστία της.

1.4. Στην αοριστία της έννοιας αντιστοιχεί πλήρως η αοριστία του όρου. Στην παρούσα μελέτη η φράση «κατάσταση εξαίρεσης» θα χρησιμεύσει ως τεχνικός όρος για να περιγράψει το συναφές σύνολο των νομικών φαινομένων που πρόκειται να εξεταστούν. Ο όρος αυτός, συνήθης στη γερμανική θεωρία — *Ausnahmezustand*, αλλά και *Notstand*, κατάσταση εκτάκτου ανάγκης—, δεν είναι οικείος προς την ιταλική και γαλλική θεωρία, που προτιμούν να μιλούν για επείγοντα διατάγματα και για κατάσταση πολιορκίας (πολιτική ή πλασματική, *état de siège fictif*). Αντίθετα, στην αγγλοσαξονική θεωρία επικρατούν οι όροι στρατιωτικός νόμος και δυνάμεις έκτακτης ανάγκης (*martial law* και *emergency powers*).

Αν, όπως προτάθηκε, η ορολογία είναι πραγματικά η ποιητική στιγμή της σκέψης, τότε οι ορολογικές επιλογές δεν μπορούν ποτέ να είναι ουδέτερες. Με αυτή την έννοια, η επιλογή του όρου «κατάσταση εξαίρεσης» συνεπάγεται μια σαφή στάση απέναντι στη φύση του φαινομένου που πρόκειται εδώ να εξεταστεί και στην καταλληλότερη για την κατανόησή του λογική. Ακόμη κι αν οι έννοιες «κατάσταση πολιορκίας» και «στρατιωτικός νόμος» παρου-

σιάζουν κάποια συνάφεια με την εμπόλεμη κατάσταση, που όχι μόνο υπήρξε ιστορικά καθοριστική, αλλά και εξακολουθεί να υφίσταται, αποδεικνύονται ωστόσο ανεπαρκείς για τον καθορισμό της καθεαυτό δομής του φαινομένου, με αποτέλεσμα να χρειάζονται προσδιορισμούς όπως «πολιτικό» ή «πλασματικό», που κι αυτοί όμως είναι κατά κάποιον τρόπο παραπειστικοί. Η κατάσταση εξαίρεσης δεν είναι μια μορφή ειδικού δικαίου (όπως το δίκαιο του πολέμου), αλλά, όπως η αναστολή της ίδιας της έννομης τάξης, προσδιορίζει το κατώφλι της ή, αλλιώς, την οριακή έννοιά της.

© Η ιστορία του όρου «κατάσταση πλασματικής ή πολιτικής πολιορκίας» είναι, υπό αυτή την έννοια, διδακτική. Ανάγεται στη γαλλική θεωρία και σχετίζεται με το ναπολεόντειο διάταγμα της 24ης Δεκεμβρίου 1811, που προέβλεπε τη δυνατότητα επιβολής κατάστασης πολιορκίας, την οποία μπορούσε να κηρύξει ο αυτοκράτορας, ανεξάρτητα από την πραγματική κατάσταση της πόλης που δέχεται επίθεση ή απειλείται άμεσα από τις εχθρικές δυνάμεις, «όταν οι συνθήκες υποχρεώνουν σε παραχώρηση στη στρατιωτική αστυνομία περισσότερων εξουσιών και μεγαλύτερης δυνατότητας δράσης, χωρίς να είναι αναγκαίο να κηρυχθεί κατάσταση πολιορκίας»⁶ (Reinach, 1885, σ. 109). Η καταγωγή του θεσμού της κατάστασης πολιορκίας εντοπίζεται στο διάταγμα της 8ης Ιουλίου 1791 της Γαλλικής Συντακτικής Συνέλευσης, που έκανε διάκριση μεταξύ ειρηνικής κατάστασης (*état de paix*), κατά την οποία η στρατιωτική και η πολιτική εξουσία δρουν η καθεμία στο δικό της πεδίο, εμπόλεμης κατάστασης (*état de guerre*), κατά την οποία η πολιτική εξουσία πρέπει να δρα σε συνεννόηση με τη στρατιωτική εξουσία, και κατάστασης πολιορκίας (*état de siège*), κατά την οποία «όλες οι εξουσίες με τις οποίες περιβάλλεται η πολιτική εξουσία για τη διατήρηση της τάξης και της εσωτερικής αστυνόμευσης περιέρχονται στο στρατιωτικό διοικητή, που τις ασκεί υπό την

⁶ Γαλλικά στο κείμενο. (Σ.τ.Μ.)

αποκλειστική του ευθύνη» (ό.π.). Το διάταγμα αναφερόταν μόνο στα φρούρια και στα στρατιωτικά λιμάνια· αλλά, με νόμο της 19ης Φρουκτιδώρ του έτους V, το Διευθυντήριο εξομοίωσε τους δήμους της ενδοχώρας με τα φρούρια και, με νόμο της 18ης Φρουκτιδώρ του ίδιου έτους, ιδιοποιήθηκε το δικαίωμα να θέτει μια πόλη σε κατάσταση πολιορκίας. Η κατοπινή ιστορία της κατάστασης πολιορκίας δεν είναι παρά η ιστορία της προοδευτικής αποδέσμευσής της από την εμπόλεμη κατάσταση με την οποία ήταν αρχικά συνδεδεμένη, για να χρησιμοποιηθεί ως έκτακτο μέτρο αστυνόμευσης ενώπιον εσωτερικών ταραχών και εξεγέρσεων και να μετατραπεί έτσι, από πραγματική ή στρατιωτική, σε πλασματική ή πολιτική. Σε κάθε περίπτωση, έχει σημασία να μην ξεχνάμε ότι η σύγχρονη κατάσταση εξαίρεσης αποτελεί δημιούργημα της δημοκρατικο-επαναστατικής παράδοσης και όχι της απολυταρχικής.

Η ιδέα της αναστολής του συντάγματος εισάγεται για πρώτη φορά στο σύνταγμα της 22ας Φριμαίρ του έτους VIII, το οποίο στο άρθρο 92 ανέφερε: «Σε περίπτωση ένοπλης εξέγερσης ή ταραχών που θα μπορούσαν να απειλήσουν την ασφάλεια του κράτους, ο νόμος μπορεί να αναστείλει, επιτόπου και για καθορισμένο διάστημα, την ισχύ του συντάγματος. Κάτω από τις ίδιες συνθήκες, η προσωρινή αυτή παύση δύναται να αποφασιστεί και με κυβερνητικό διάταγμα, αν οι αρμοδιότητες του νομοθετικού σώματος έχουν ανασταλεί, με την προϋπόθεση ότι το εν λόγω σώμα θα καλείται σε συνεδρίαση το συντομότερο δυνατόν από κάποιο άρθρο του εν λόγω συντάγματος»⁷. Η εν λόγω πόλη ή περιοχή κηρυσσόταν εκτός συντάγματος (*hors la constitution*). Μολονότι — στην κατάσταση πολιορκίας — το παράδειγμα διακυβέρνησης προβλέπει αφενός την επέκταση σε πολιτικό πλαίσιο των δυνάμεων που εμπíπτουν στη στρατιωτική εξουσία σε καιρό πολέμου και αφετέρου την αναστολή του συντάγματος (ή των συνταγματικών κανόνων που προστατεύουν τις ατομικές ελευθερίες), τα δύο μοντέλα καταλήγουν με την πάροδο του χρόνου να συγχλίνουν προς ένα μοναδικό νομικό φαινόμενο που ονομάζουμε κατάσταση εξαίρεσης.

⁷ Γαλλικά στο κείμενο. (Σ.τ.Μ.)

© Η έκφραση «πλήρεις εξουσίες» (*pleins pouvoirs*), με την οποία χαρακτηρίζεται ενίοτε η κατάσταση εξαίρεσης, αναφέρεται στη διεύρυνση των κυβερνητικών εξουσιών και, ιδίως, στην παραχώρηση στην εκτελεστική εξουσία της δυνατότητας να εκδίδει διατάγματα με ισχύ νόμου. Προέρχεται από την έννοια *plenitudo potestatis*⁸, η επεξεργασία της οποίας έγινε από το Κανονικό Δίκαιο, που υπήρξε πραγματικό εργαστήρι της σύγχρονης νομικο-δημοσιολογικής ορολογίας. Η προϋπόθεση εδώ είναι ότι η κατάσταση εξαίρεσης συνεπάγεται την επιστροφή σε μια αρχική πληρωματική κατάσταση, στην οποία η διάκριση μεταξύ των διαφόρων εξουσιών — νομοθετικής, εκτελεστικής κτλ.— δεν έχει ακόμα συντελεστεί. Όπως θα δούμε, η κατάσταση εξαίρεσης συνιστά περισσότερο μια κενωτική κατάσταση, ένα κενό δικαίου, και η ιδέα της αρχικής μη διάκρισης και πληρότητας της εξουσίας πρέπει να θεωρηθεί ως νομικό μύθευμα, ανάλογο της ιδέας της φυσικής κατάστασης (και δεν είναι τυχαίο ότι ακριβώς στο μύθευμα αυτό κατέφυγε ο Σμιτ). Πάντως, ο όρος «πλήρεις εξουσίες» προσδιορίζει έναν από τους πιθανούς τρόπους δράσης της εκτελεστικής εξουσίας κατά τη διάρκεια της κατάστασης εξαίρεσης, αλλά δε συμπίπτει με αυτήν.

1.5. Μεταξύ των ετών 1934-1948 και ενώπιον της κατάρρευσης των ευρωπαϊκών δημοκρατιών, η θεωρία της κατάστασης εξαίρεσης —που είχε κάνει μια πρώτη αποσπασματική εμφάνιση το 1921 με το βιβλίο του Σμιτ *Die Diktatur*— γνώρισε μια ιδιαίτερα επιτυχή στιγμή· έχει όμως σημασία ότι αυτό συνέβη με την ψευδομορφική μορφή μιας συζήτησης για τη λεγόμενη «συνταγματική δικτατορία».

Ο όρος —που εμφανίζεται ήδη στους Γερμανούς νομομαθείς για να δηλώσει τις έκτακτες εξουσίες του προέδρου του Ράιχ σύμφωνα με το άρθρο 48 του Συντάγματος της

⁸ Πληρότητα εξουσίας. (Σ.τ.Μ.)

Βαϊμάρης (*Reichsverfassungsmäßige Diktatur, Preuss*)— ξαναχρησιμοποιήθηκε και αναπτύχθηκε από τον Frederick M. Watkins (*The Problem of Constitutional Dictatorship, «Public Policy», 1940*), τον Carl J. Friedrich (*Constitutional Government and Democracy, 1941*) και, τέλος, από τον Clinton L. Rossiter (*Constitutional Dictatorship. Crisis Government in the Modern Democracies, 1948*). Πριν από αυτούς όμως θα έπρεπε, αν μη τι άλλο, να μνημονεύσουμε το βιβλίο του Σουηδού νομικού Herbert Tingsten: *Les Pleins pouvoirs. L'expansion des pouvoirs gouvernementaux pendant et après la Grande Guerre* (1934). Τα έργα αυτούτα, αρκετά διαφορετικά μεταξύ τους και στο σύνολό τους περισσότερο εξαρτημένα από τη θεωρία του Σμιτ απ' όσο φαίνεται εκ πρώτης όψεως, είναι εξίσου σημαντικά, διότι για πρώτη φορά καταγράφουν το μετασχηματισμό των δημοκρατικών καθεστώτων ως συνέπεια της προοδευτικής διεύρυνσης των αρμοδιοτήτων της εκτελεστικής εξουσίας κατά τη διάρκεια των δύο παγκοσμίων πολέμων και, γενικότερα, της κατάστασης εξαίρεσης που τους είχε συνοδεύσει και ακολουθήσει. Λειτουργούν κατά κάποιον τρόπο σαν αγγελιοφόροι που αναγγέλλουν αυτό που σήμερα προβάλλει ολοφάνερα μπροστά μας — ότι, δηλαδή, από τη στιγμή που «η κατάσταση εξαίρεσης [...] έγινε ο κανόνας» (Benjamin, 1942, σ. 697), όχι μόνο εμφανίζεται όλο και περισσότερο ως τεχνική διακυβέρνησης παρά ως έκτακτο μέτρο, αλλά και επιτρέπει να φανεί η φύση της ως συστατικού παραδείγματος της έννομης τάξης.

Η ανάλυση του Τίνγκστεν (Tingsten) επικεντρώνεται σ' ένα ουσιαστικό τεχνικό πρόβλημα που επηρεάζει βαθύτατα την εξέλιξη των σύγχρονων κοινοβουλευτικών καθεστώτων: στην επέκταση των αρμοδιοτήτων της εκτελεστικής εξουσίας σε νομοθετικό πλαίσιο μέσω της έκδοσης διαταγμάτων και μέτρων, ως συνέπεια της εξου-

σιοδότησης που περιέχεται στους αποκαλούμενους «εξουσιοδοτικούς» νόμους. «Ως εξουσιοδοτικοί νόμοι νοούνται οι νόμοι εκείνοι με τους οποίους παραχωρείται στην εκτελεστική εξουσία μια εξαιρετικά ευρεία ρυθμιστική αρμοδιότητα, και ιδίως η αρμοδιότητα να τροποποιεί και να καταργεί με διατάγματα τους ισχύοντες νόμους» (Tingsten, 1934, σ. 13). Εφόσον οι νόμοι αυτού του είδους, που θα έπρεπε να εκδίδονται για να αντιμετωπίζονται έκτακτες και επείγουσες περιστάσεις ανάγκης, αντιτίθενται στην ιεραρχία μεταξύ νόμου και ρύθμισης που υπάρχει στη βάση των δημοκρατικών συνταγμάτων, αναθέτοντας στην κυβέρνηση τη νομοθετική εξουσία που θα έπρεπε να αποτελεί αποκλειστική αρμοδιότητα του κοινοβουλίου, ο Τίνγκστεν προτίθεται να εξετάσει σε μια σειρά χωρών —Γαλλία, Ελβετία, Βέλγιο, Ηνωμένες Πολιτείες, Αγγλία, Ιταλία, Αυστρία και Γερμανία— την κατάσταση που προέκυψε από τη συστηματική διεύρυνση των κυβερνητικών εξουσιών κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου, όταν σε πολλά εμπόλεμα κράτη (ή ακόμα και σε ουδέτερα όπως η Ελβετία) κηρύχθηκε κατάσταση πολιορκίας ή εκδόθηκαν εξουσιοδοτικοί νόμοι. Το βιβλίο δεν προχωρά πέρα από την καταγραφή μιας ευρείας περιπτωσιολογίας· εντούτοις, στον επίλογο ο συγγραφέας δείχνει να αντιλαμβάνεται ότι, παρ' όλο που η προσωρινή, ελεγχόμενη χρήση της πλήρους εξουσίας θεωρητικά είναι συμβατή με τα δημοκρατικά συντάγματα, «η συστηματική, τακτική χρήση του θεσμού οδηγεί αναγκαστικά στην κατάλυση της δημοκρατίας» (ό.π., σ. 333).

Στην πραγματικότητα, η προοδευτική διάβρωση των νομοθετικών εξουσιών του κοινοβουλίου, που συχνά σήμερα περιορίζεται στην επικύρωση μέτρων τα οποία εκδίδονται από την εκτελεστική εξουσία με διατάγματα που έχουν ισχύ νόμου, έχει γίνει από τότε κοινή πρακτική. Ο

Α' Παγκόσμιος πόλεμος —και τα χρόνια που ακολούθησαν— εμφανίζονται υπό την έννοια αυτή ως εργαστήριο στο οποίο δοκιμάστηκαν και ρυθμίστηκαν οι μηχανισμοί και τα λειτουργικά συστήματα της κατάστασης εξαίρεσης ως παράδειγμα διακυβέρνησης. Ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της κατάστασης εξαίρεσης —η προσωρινή κατάργηση της διάκρισης ανάμεσα σε νομοθετική, εκτελεστική και δικαστική εξουσία— φανερώνει την τάση της να μετατρέπεται σε μόνιμη πρακτική διακυβέρνησης.

Το βιβλίο του Φρίντριχ (Friedrich) χρησιμοποιεί πολύ περισσότερο απ' όσο αφήνει να εννοηθεί τη θεωρία του Σμιτ για τη δικτατορία, η οποία επικριτικά χαρακτηρίζεται σ' ένα σχόλιο ως «κομματική περιορισμένη συμφωνία» (Friedrich, 1941, σ. 812). Έτσι, η διάκριση που επιχειρεί ο Σμιτ ανάμεσα στην εντεταλμένη δικτατορία και στην κυρίαρχη δικτατορία παρουσιάζεται ως η αντίθεση μεταξύ της συνταγματικής δικτατορίας, που προτίθεται να περιφρουρήσει τη συνταγματική τάξη, και της αντισυνταγματικής δικτατορίας, που οδηγεί στην ανατροπή της. Η αδυναμία να προσδιοριστούν και να εξουδετερωθούν οι δυνάμεις που επιφέρουν τη μετάβαση από την πρώτη στη δεύτερη μορφή δικτατορίας —ακριβώς ό,τι συνέβη, για παράδειγμα, στη Γερμανία— συνιστά τη θεμελιώδη απορία στο βιβλίο του Φρίντριχ όπως, εν γένει, και σε ολόκληρη τη θεωρία της συνταγματικής δικτατορίας. Αυτή όμως παραμένει εγκλωβισμένη σ' ένα φαύλο κύκλο, με αποτέλεσμα τα έκτακτα μέτρα που οφείλει να δικαιολογήσει για να υπερασπιστεί το δημοκρατικό σύνταγμα να είναι τα ίδια που οδηγούν στην καταστροφή της: «Δεν υπάρχει καμία συνταγματική περιφρούρηση ικανή να εγγυηθεί ότι οι έκτακτες εξουσίες χρησιμοποιούνται όντως για να υπερασπίσουν το σύνταγμα. Μόνο η απόφαση του ίδιου του λαού να διαπιστώσει αν χρησιμοποιούνται

για το σκοπό αυτό μπορεί να το διασφαλίσει [...]. Οι σχεδόν δικτατορικές διατάξεις των σύγχρονων συνταγματικών συστημάτων, είτε πρόκειται για το στρατιωτικό νόμο είτε για την κατάσταση πολιορκίας ή τις έκτακτες συνταγματικές εξουσίες, δεν μπορούν να ελέγξουν πραγματικά τη συγκέντρωση των εξουσιών. Συνεπώς, όλοι ετούτοι οι θεσμοί διατρέχουν τον κίνδυνο να μετατραπούν σε απολυταρχικά συστήματα, αν παρουσιαστούν ευνοϊκές συνθήκες» (ό.π., σσ. 828 κ.εξ.).

Στο βιβλίο του Ρόσσιτερ (Rossiter) οι απορίες αυτές καταλήγουν σε ανοιχτές αντιπαραθέσεις. Σε αντίθεση με τον Τίνγκστεν και τον Φρίντριχ, σκοπεύει ξεκάθαρα να δικαιολογήσει, μέσω μιας εκτεταμένης ιστορικής μελέτης, τη συνταγματική δικτατορία. Η υπόθεση εδώ είναι πως από τη στιγμή που το δημοκρατικό καθεστώς, με συνολική ισορροπία εξουσιών, έχει επινοηθεί για να λειτουργεί σε κανονικές συνθήκες, «σε περιόδους κρίσης η συνταγματική κυβέρνηση πρέπει να λαμβάνει τη μορφή οποιουδήποτε μέτρου είναι απαραίτητου για την εξουδετέρωση του κινδύνου και την επαναφορά της κανονικής συνθήκης. Αυτή η μετατροπή συνεπάγεται αναπόφευκτα μια πιο ισχυρή κυβέρνηση: η κυβέρνηση δηλαδή θα έχει περισσότερες εξουσίες και οι πολίτες λιγότερα δικαιώματα» (Rossiter, 1948, σ. 5). Ο Ρόσσιτερ έχει επίγνωση πως η συνταγματική δικτατορία —δηλαδή η κατάσταση εξαιρέσης— έχει εκ των πραγμάτων μετατραπεί σε παράδειγμα διακυβέρνησης (*a well established principle of constitutional government* [ό.π., σ. 4]) και ότι ως τέτοιο εγκυμονεί κινδύνους: εντούτοις, ακριβώς την έμφυτη γι' αυτό ανάγκη θέλει να καταδείξει. Σ' ετούτη την προσπάθειά του όμως εμπλέκεται σε αμείλικτες αντιπαραθέσεις. Το σύστημα του Σμιτ —το θεωρεί πρωτοποριακό, αν και κάπως περιστασιακό (*trail-blazing, if somewhat occasional*) και προτίθεται να το διορθώσει (ό.π., σ. 14)—, στο οποίο η διάκριση

μεταξύ της εντεταλμένης και της κυρίαρχης δικτατορίας δε γίνεται φυσικά αλλά βαθμιαία και όπου καθοριστική μορφή είναι αναμφίβολα η δεύτερη, δεν αφήνεται να εξουδετερωθεί τόσο εύκολα. Παρότι ο Ρόσσιτερ, ούτε λίγο ούτε πολύ, παρέχει έντεκα κριτήρια για τη διάκριση της συνταγματικής από την αντισυνταγματική δικτατορία, κανένα δεν αρκεί για να εντοπίσει μια ουσιαστική διαφορά μεταξύ τους ούτε για να αποκλείσει τη μετάβαση από τη μια μορφή στην άλλη. Είναι γεγονός ότι τα δύο βασικά κριτήρια, της απόλυτης ανάγκης και του προσωρινού χαρακτήρα, στα οποία σε τελική ανάλυση καταφεύγουν όλοι οι υπόλοιποι, αντιτίθενται σ' εκείνο που ο Ρόσσιτερ γνωρίζει πολύ καλά, ότι δηλαδή η κατάσταση εξαίρεσης έχει πλέον γίνει ο κανόνας: «Στην ατομική εποχή στην οποία εισέρχεται τώρα ο κόσμος, είναι πιθανό η χρήση των έκτακτων συνταγματικών εξουσιών να γίνει ο κανόνας και όχι η εξαίρεση» (ό.π., σ. 297)· ή, πολύ πιο ξεκάθαρα, στο τέλος του βιβλίου: «Το βιβλίο ετούτο, περιγράφοντας τα έκτακτα καθεστώτα στις δυτικές δημοκρατίες, μπορεί να έδωσε την εντύπωση ότι τεχνικές διακυβέρνησης όπως η δικτατορία της εκτελεστικής εξουσίας, η μεταβίβαση της νομοθετικής εξουσίας και η νομοθέτηση μέσω διοικητικών διαταγμάτων έχουν εκ φύσεως έναν αμιγώς μεταβατικό και προσωρινό χαρακτήρα. Μια τέτοια εντύπωση όμως θα ήταν ασφαλώς παραπλανητική [...]. Τα όργανα διακυβέρνησης που περιγράφονται εδώ ως προσωρινοί μηχανισμοί σε περιόδους κρίσης έχουν γίνει σε μερικές χώρες, και ενδέχεται να γίνουν σε όλες, μόνιμοι θεσμοί ακόμα και σε καιρό ειρήνης» (ό.π., σ. 313). Η πρόβλεψη, που ακολούθησε οκτώ χρόνια μετά την πρώτη διατύπωση του Μπένγιαμιν στην όγδοη θέση του για την έννοια της ιστορίας, υπήρξε χωρίς αμφιβολία ακριβής· αλλά ακόμα πιο παράδοξα ηχούν οι λέξεις που κλείνουν το βιβλίο: «Καμία θυσία δεν είναι υπερβολικά μεγάλη για τη δημοκρατία μας,

Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΕΞΑΙΡΕΣΗΣ ΩΣ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ

πολλώ δε μάλλον η προσωρινή θυσία της ίδιας της δημοκρατίας» (ό.π., σ. 314).